https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).3-10
УДК 028:316.7](477)(091)(045)

Наталія Лощинська,
кандидатка філологічних наук,
т. в. о. завідувача відділу наукового формування
національних реферативних ресурсів НБУВ
loschynska@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-6535-5863

Формування культури читання в Україні: історичний екскурс

Мета дослідження. *Стисло викласти історію формування культури читання в Україні від давнини до сучасності, виявити причини та умови, які цьому сприяли; встановити зв'язок між культурою читання в минулому й у наш час; подати концепцію розвитку читацької діяльності особистості на основі технологічного підходу.* ***Предметом дослідження*** *є культура читання в Україні як складник культури особистості й культури народу, починаючи від прийняття християнства в Київській Русі та створення першої східнослов'янської абетки до сьогодення.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на комплексному використанні принципів історизму, компаративізму, загальнонаукових методів індукції та дедукції; певною мірою застосовано аналітичний і синтетичний методи опрацювання інформації, хронологічний, системно-структурного моделювання, методики соціальних зв'язків.* ***Наукова новизна.*** *Науковим завданням є розгляд аспектів "українського читання" в контексті вивчення особливостей культури читання загалом. Це поняття розглянуто як специфіка читання не лише українцями, а саме українською мовою. Констатовано, що українські тексти характеризуються певними особливостями, пов'язаними з умовами щоденного побуту, державної, освітньої, видавничої, бібліотечної політики, а також актуальними для нашої країни проблемами, віддзеркаленими в різних за обсягом, тематикою, змістом і призначенням текстах. З огляду на це "українське читання" має властивий тільки йому набір ознак, історично та ментально сформований комплекс яких відрізняє цей вид читання від читання в інших країнах.* ***Висновки.*** *Від початку появи на українських теренах писемності й донині вирізняємо три етапи становлення культури читання: перший охоплює XI—XIII ст., коли основними текстами для читання були твори релігійної літератури; другий, XIV—XVIII ст., характеризується розширенням тем і жанрів книг: проза, поезія, драматургія, навчальна література, документи; третій охоплює сучасний період і пов'язаний із винайденням інтернету, можливістю створення й поширення текстів в електронному форматі, що призвело до трансформації культури читання в цифрову епоху.*

Ключові слова: *книга; текст; культура читання; читацька діяльність; писемність; інформаційне середовище; соціальний досвід*

Постановка проблеми. Поняття "культура читання" увійшло в науковий обіг доволі давно. Це один з елементів культури людини, суспільства, держави, нації, рушійна сила прогресу. Його розглядають у двох аспектах: вузькому — стосовно окремої особистості, та широкому — стосовно соціуму, нації, держави. Будь-який текст здатний чинити вплив, який у період соціальної напруженості цілком реально відчувається як частина соціальної стихії. Особливого значення культура читання набула в Європі в XVI—XVII ст. [19]. Прибічники релігійного руху Реформації поставили за мету зробити читання Біблії доступним простому народу, а не тільки священнослужителям і знавцям латини. Переклад Біблії національними мовами супроводжувався стрімким зростанням кількості її видань. Уже в той період влада чітко усвідомлювала соціальну силу читання, про що свідчать слова швейцарського книготорговця Й. Хейнцмана: не якобінці завдали смертельного удару королівському правлінню, а читачі. Згодом думку про те, що індивідуальний досвід людини, зокрема й читацький, має соціальну цінність, висловили французькі енциклопедисти XVIII ст. Вони розглядали читання як засіб накопичення, збереження, передавання соціального досвіду й дійшли висновку, що соціальні відмінності позначаються на культурі загалом і культурі читання зокрема.

Дослідження значення й місця культури читання в Україні триває, однак в історичному аспекті на сьогодні вичерпно не здійснено. Тисячолітня історія читання є історією пошуку й формування способів використання, розуміння та засвоєння текстів. З одного боку, вона розглядає "світ тексту" як світ предметів, форм і ритуалів, правила застосування яких формує та обмежує смисл, з іншого — ознайомлює зі "світом читача" як світом спільнот інтерпретаторів. Нові читачі створюють нові тексти, зміст яких нині залежить від їхньої матеріальної форми.

© Лощинська Н., 2026

Аналіз досліджень і публікацій. У XX ст. розуміння суті читання як засобу вдосконалення світу давало змогу говорити про культурний вплив читання на двох рівнях: особистості та людства, тобто на рівнях філогенезу й онтогенезу. Хоча ці терміни здебільшого вживають у біології, сфера їх застосування вийшла за класичні межі й стосується багатьох наук, зокрема й бібліотекознавства. До питання дослідження книжкової культури, зазвичай локалізованого певними періодами та характеристиками її суб'єктів, зверталися різні фахівці. Серед численних розвідок теоретичний і методологічний інтерес для пропонованої статті становлять праці, які охоплюють загальноєвропейські тенденції в культурі читання, що є дотичними до власне українських, й українські за суб'єктом процеси у визначальні для розвитку освіти та культури історичні періоди: від специфіки книжкової культури Київської Русі до незалежної України. Йдеться про праці Г. Сивоконя [10], М. Зубрицької [3], О. Михайлової [4], О. Антоник [1], К. Тягло [13].

Культурі читання притаманні три фази: перша пов'язана з мотиваційною сферою звернення до джерела; друга — це осмислення прочитаного, третя — висновки зі здобутої інформації. Розкриттю цієї проблеми значну увагу приділили С. Стрельчук [12], Л. Прокопенко [8], Т. Хорошковська [17].

Дотичною до питання культури читання є стаття І. Лісової [20], у якій дослідниця обґрунтовує роль приватних бібліотек в Україні в XI—XVIII ст., розглядає вітчизняні традиції книгозбирання. На думку авторки, бажання людини мати книгу виникало вже на перших етапах її формування як носія знань і було не менш важливим за базові потреби в їжі, житлі, безпеці.

Для практичного формування у студентів вмінь і навичок читання текстів різної складності викладачка Львівського національного університету імені Івана Франка З. Ланцута склала методичні рекомендації "Культура читання" [21]. У праці подано визначення основних понять: читацькі вміння, читацька культура, види читання, поради для вдосконалення читацьких вмінь і навичок тощо.

Мета статті — дослідити найважливіші аспекти та закономірності формування культури читання в Україні від часів Київської Русі до сучасності, з'ясувати причини й умови, які цьому сприяли; встановити зв'язок культури читання в минулому та сьогоденні; визначити гіпотетичну модель місця читання в перспективі.

Проблематика, порушена в дослідженні, перебуває на перетині комплексу наук: читачезнавства, соціальної комунікативістики та книгознавства, бібліотечного читачезнавства, культурної антропології й інших гуманітарних наук.

Наукова новизна. Науковим завданням є розгляд аспектів "українського читання" в контексті вивчення особливостей культури читання загалом. Це поняття вперше розглянуто у статті як особливості читання не лише українцями, а саме українською мовою. Українські тексти характеризуються певними особливостями, що пов'язано з умовами щоденного побуту, державної, освітньої, видавничої, бібліотечної політики, а також актуальними для України проблемами, віддзеркаленими в різних за обсягом, тематикою, змістом, призначенням книгах. Тому "українське читання" має властивий тільки йому набір ознак, історично та ментально сформований комплекс, що відрізняє цей вид читання від читання в інших країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Читання як діяльність увійшло в життя українців значно пізніше за європейців. Це сталося після прийняття християнства в X ст., коли прискорився розвиток писемної культури, літературною мовою стала церковнослов'янська, що прийшла на Русь із Болгарії. У літописах вперше згадано про започаткування Володимиром Святославовичем шкільного навчання на Русі. Ярослав Мудрий під час князювання в Новгороді наказав заснувати школи й навчити грамоти 300 дітей. При Києво-Печерському монастирі діяла школа вищого типу, в якій разом із богослов'ям вивчали філософію, риторику, граматику. З цього осередку вийшли відомі діячі давньоруської культури. У славнозвісній пам'ятці українського літописання доби Київської Русі "Повісті минулих літ" Нестор Літописець зауважував про роль читання: "Велика бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ: це джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла і душі. В книгах — світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене — люблю, а хто дошукується мене, знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами. Ярослав же любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував" [6, с. 432].

Від середини XI ст. розпочали роботу книгописні майстерні, а отже з'явилися перші читачі. Окремі дослідники вважають, що в домонгольський період було написано десятки

книг, здебільшого богословських, і на початку XV ст. їх налічувалося до 73 одиниць. У бібліотеці Ярослава Мудрого зберігалося приблизно 500 примірників і працювало майже 20 переписувачів. М. Волков зауважує про 12 назв і 88 одиниць літератури й припускає, що в Русі щороку писали майже 50 книг релігійного характеру [2, с. 11]. Н. Солонська зауважує: "Як відомо, основним джерелом надходження літератури до Київської Русі, була Болгарія, тому в давньоруській державі й було доволі багато книг, переклад яких здійснено на слов'янську мову. Основною літературою, що читалася грамотними людьми, була патристична література. Ядром ймовірного фонду княжої бібліотеки XI ст. при Київському Софійському соборі, були книги богослужбові. Крім Св. Писання та богослужбової літератури, були в обігу праці великих релігійних ораторів Іоана Златоуста, Василія Великого, різноманітний житійний матеріал та близький до нього легендарний та апокрифічний, хоча «оригінальна давня література, за В. М. Перетцом, особливо київського періоду дійшла до нас в мізерних залишках». Взагалі її було небагато. Навпаки була значна кількість літератури перекладної" [5, с. 7; 11].

Отже, читання періоду Київської Русі мало яскраві сакральні риси й було поширене у вузькому колі "книжників".

Упродовж майже семи століть українці читали переважно Біблію, апокрифи, житія святих. Зрідка до репертуару читання потрапляли й світські тексти — літописи й художні твори. Світського характеру читання набуває у XVII ст. завдяки поширенню навчальних закладів. Острозька академія, яку називали "тримовним ліцеєм", "храмом муз", "Острозькими Афінами", протиставила польській експансії вітчизняну систему духовних цінностей і стала навчальним закладом нового типу — слов'яно-греко-латинською академією, за зразком якої відкривали православні навчальні центри в Києві (1632), Ясах (1640), Москві (1687). Значну роль в організації культурно-освітніх установ відіграли братства — національно-релігійні громадські організації православного міщанства. Зокрема, 1585 р. власну школу організувало Успенське братство Львова. У ній викладали слов'янську та грецьку мови, а також "вільні науки" тогочасною українською мовою.

Щоб міркування про культуру читання й освіту в Україні не були суб'єктивними, наведемо записи сирійського мандрівника Павла Алеппського, секретаря патріарха Антіохійського Макарія. Відвідавши Україну 1654 р., він занотував: "Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прекрасну рису, що нас дуже дивувала: всі вони (мешканці), за малими винятками, навіть здебільшого жінки та дівчата, вміють читати й знають порядок богослужби та церковний спів. Крім того, священики вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися по вулицях" [15, с. 293].

Перші друковані твори українською мовою побачили світ задовго до "Енеїди" І. Котляревського. Уже в другій половині XVI ст. переважно на західноукраїнських землях виходили переклади новозаповітних книг розмовною українською мовою. Найвідомішим поміж них є Пересопницьке Євангеліє, створене в 1556—1561 рр. Однак решту становили поодинокі друки, що являли собою окремі невеликі за розміром твори, а не книги: 1571 р. чеський учений Я. Благослав помістив до своєї граматики українську пісню "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?"; 1575 р. в актові книги Луцького й Володимирського судів потрапив вірш Я. Журавницького; приблизно 1610 р. видано "Трагедію руську" латинською мовою. Утім, ці публікації були радше винятками, а не закономірністю. Реальні політичні обставини перешкоджали розвитку літератури українською мовою, через що багато освічених і талановитих представників нашого письменства віддавали перевагу російській.

Хоч українська освіта має давні й глибокі традиції, перший україномовний підручник у Східній Україні побачив світ лише 169 років тому. Це відома "Граматка" П. Куліша, видана в Санкт-Петербурзі наприкінці 1857 р. Доти в Україні не було жодного підручника, написаного рідною мовою.

У 1863 р. вийшов Валуєвський циркуляр, що забороняв публікацію релігійних, навчальних та освітніх книг українською мовою (щоправда, був дозволений друк художньої літератури). Ще один горезвісний документ про заборону українського слова — Емський указ — було підписано 1876 р. Він доповнював попередній документ і ставив за мету назавжди вирішити питання української мови, знищивши її. Було заборонено не тільки книгодрукування українською мовою, а й викладання в навчальних закладах, показ вистав, виконання пісень тощо.

Склад і кількість читачів значно розширилися після появи періодики. Боротьба за можливість вільно друкувати пресові видання на теренах нашої держави розпочалася в другій половині XVIII ст. В історії цей період відомий тим, що Україна входила до складу двох держав: Росії й Австро-Угорщини. Визначення україн-

ської періодики здебільшого охоплювало друки, що виходили на українських землях, а не їхню мову. Історики зазвичай ведуть родовід української преси від неукраїномовних видань XVIII ст. Першу українську періодику друкували іноземними мовами: французькою, німецькою, та найбільше — російською. Перше пресове видання — "Харьковский еженедельник" — вийшло друком 1812 р. У 1816 р. побачили світ журнали "Украинский вестник" за редакцією Г. Квітки-Основ'яненка, "Харьковский Демокрит" за редакцією В. Масловича, "Украинский журнал" за редакцією О. Склабовського.

Активне становлення українського читача припадає на першу половину XIX ст. Саме тоді в українському освіченому товаристві формується нове ставлення до культури читання не тільки як до "богоугодного діла", а і як до корисної, цікавої та практичної форми дозвілля. Крім релігійних, з'явилися нові види текстів: освітні, художні, ділові, публіцистичні. Людина, яка вміла читати, мала незаперечний авторитет у суспільстві. Дещо в спрощено-комічній формі це явище описано у творах І. Котляревського ("Наталка-Полтавка", "Москаль-чарівник"), Г. Квітки-Основ'яненка ("Конотопська відьма"), окремих інтермедіях.

У царській Росії останніх десятиліть і на початку радянського періоду діяли хати-читальні як невеликі поодинокі осередки просвітництва й початкової освіти на селі, створені здебільшого за сприяння земств і місцевої інтелігенції. Це була низова, переважно сільська, ланка мережі культурно-освітніх установ клубного типу з незначною кількістю друкованих видань чи невеликою бібліотекою. Хати-читальні сприяли ліквідації неписьменності селян, поширенню серед них сільськогосподарських знань і загальної освіти. У цих осередках проводили публічні читання вголос, бесіди, лекції, доповіді, політичні інформації, виступи художньої самодіяльності. За даними сайту "Читомо", наприкінці 1880 — на початку 1890-х рр. бібліотечні установи на селі активно допомагали організовувати так звані читання "при чарівному ліхтарі з туманними образками". Це були лекції, котрі супроводжували ілюстраціями за допомогою спеціального лампового проєктора, в який вставляли малюнки на склі чи папері та демонстрували їх на стіні або спеціально обладнаній білій завісі. Ймовірно тому читання для селян набувало містично-загадкового характеру [16].

У радянський період уряд приділяв значну увагу навчанню грамоти селян. У 1920—1930-ті рр. більшовицька партія впроваджувала в життя політику ліквідації неписьменності (лікнеп). Кампанію було спрямовано на подолання неписьменності широких верств населення, передусім сільського. В Україні людей навчали грамоти через мережу товариства "Геть неписьменність", створеного 1923 р. У 1936 р. мережу було ліквідовано як таку, що виконала своє завдання. За даними всесоюзного перепису населення 1936 р., 85,3% людей в Україні були письменними проти 57,5% у 1926 р.

Підсумовуючи, виокремимо три етапи розвитку читання в Україні:

1. Виникнення писемності у XII—XIII ст. Оновилася модель читання: на зміну читанню монастирському, коли в тексті насамперед вбачали предмет зберігання й запам'ятовування, прийшло читання схоластичне, відповідно до якого книги розглядали як інструмент інтелектуальної діяльності. Найбільше на практиці читання позначилася зміна форми подання тексту (сувій замінив кодекс).

2. Друга половина XVIII ст. На зміну інтенсивному читанню приходить читання екстенсивне. "Інтенсивний читач" мав справу з обмеженою кількістю книг, які перечитували по кілька разів і передавали з покоління в покоління (релігійні тексти). "Екстенсивний" читач" читає швидко, поглинаючи велику кількість друкованих текстів. Змінюється погляд на прочитане: благоговійне ставлення до написаного слова поступається місцем критичному, вільному, "зухвалому". Формування "екстенсивного читача" сприяло розвитку книговидання, зростанню кількості газет, створенню книг малого формату. "Читацька лихоманка", що охопила тогочасну Європу, стала головною причиною розриву між підданими й володарями, християнами та Церквою. Її визнали небезпечною для державного устрою, такою, що спотворює справжній сенс Просвітництва.

3. Сучасний період, що пов'язаний з технологічною можливістю створювати, поширювати та використовувати електронні тексти. Традиційне читання вступає в конкуренцію з віртуальними образами, а цифровий текст ставить під сумнів поняття "книга". Формується безперервний простір, у якому стираються відмінності між жанрами чи групами текстів: вони стають рухомими, пластичними, відкритими, а письмова продукція — електронна пошта, бази даних, інтернет-сайти, книги — набувають майже однакової форми. Цифровізація сприяє рухомому поєднанню текстів у логічні конструкції, дає читачеві змогу компонувати й розбивати на частини текстові одиниці, надавати їм нового зовнішнього вигляду на власний розсуд. Це революційний переворот у сприйнятті тексту. К. Тягло заува-

жує, що "медіатизація культурного простору так чи інакше визначає розвиток літератури і поступовий її перехід в цифровий формат. Застороги дослідників стосовно небезпеки електронного читання як недоступного для широкого загалу через поки що обмежений доступ до електронних ресурсів носять скоріше декларативний характер. Ролі читача при залученні до електронних літературних та інформаційних джерел примножуються, а час пошуку потрібних ресурсів скорочується" [13, с. 74].

Останнім часом активно розвивається соціологія читання, що досліджує читання як одну з основних соціальних форм опосередкованої комунікації в суспільстві, а процес читання — як активну взаємодію між комунікатором (створювачем тексту) і реципієнтом (читачем). Книга не може з'явитися безвідносно до читача. Вона має цінність лише в соціумі, виконуючи роль носія інформації чи емоцій.

Згідно з результатами дослідження, проведеного на сайті порталу "Читомо", для 52% респондентів книги є джерелом відпочинку, задоволення та відновлення, 26% читають для самоосвіти, 19% — для роботи або навчання, 16% — для духовного розвитку. Щодо основного мотиву читання, то 41% опитаних обирає книгу для задоволення й відпочинку, 10% — для самоосвіти, 11% — для роботи або навчання (обов'язкова література), 5% — для духовного розвитку, 4% — для роботи або навчання (необов'язкова література). Основним драйвером вибору літератури для респондентів є рекомендації друзів (34%) і відомий автор (24%). Важливими є цікава анотація до книги (18%), мова (12%), огляди на книжкових сайтах і відгуки в соцмережах (по 11%). Загалом 58% читачів зазначили, що обговорюють книги з іншими — найчастіше з друзями (37%) і родиною (31%), водночас лише 3% спілкуються на цю тему в соціальних мережах і 1% — у книжкових клубах [16].

За даними фокус-груп, респондентам, які вважають себе читачами, потрібні певні умови, щоб взятися за книгу. Це стосується й фізичного розташування (зручність і комфорт), і навколишнього оточення (тиша, відсутність інших людей). На думку окремих респондентів, контакт із книгою "подібний до розмови із живою людиною, тож цей процес не може відбуватися похапцем". Читання найчастіше відбувається вдома (83%), на роботі чи в місці навчання (18%), у транспорті (13%).

Основними бар'єрами для читання є брак часу, а також фізичної й емоційної налаштованості. Вплив читання на людину може бути різним, залежно від багатьох чинників: жанру, обсягу, носія інформації, тематики, стилю тощо. Читання наукової та художньої літератури є тривалішим, потребує більше розумових й емоційних зусиль, проте впливає на формування аналітичних здібностей, критичного мислення. Читання постів, дописів, коментарів, відгуків в інтернеті є короткотривалим і набуває дедалі більшої популярності. Жанрова диференціація уподобань масового читача така: класика — 20%, детективи — 18%, любовні романи — 16%, література з психології та саморозвитку, фантастика, фентезі та сучасні романи — по 15%, наукові та науково-популярні видання — 14%, фахова та бізнес-література — 12%.

У серпні—вересні 2020 р. компанія Info Sapiens провела дослідження "Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання" на замовлення Українського інституту книги. В опитуванні взяли участь 3900 осіб, а саме: 2100 дорослих та 1800 дітей. Зокрема, було проведено 8 фокус-груп з респондентами віком 18—59 років і 16 фокус-груп з аудиторією віком 6—17 років. Учасники надали відповіді на 44 запитання, які широко охоплювали книжкову тематику [14].

Чи витіснить електронне видання традиційні друковані форми: книгу, журнал, газету? Можливо, проте найближчі десятиріччя, як вважає Р. Шартьє радше стануть періодом співіснування двох видів книг (традиційної та електронної) і трьох способів запису й розповсюдження текстів (рукопису, друкованого й електронного видання). На думку науковця, саме бібліотека має стати культурно-інформаційним центром, що допоможе користувачеві зорієнтуватися в цифровому світі, опанувати інструменти й техніки, властиві сучасним формам писемності [18, с. 188].

Згідно з даними аналітики активних представників інтернет-спільноти, після повномасштабного вторгнення РФ в Україну читацькі вподобання різко змінилися, насамперед у царині художніх текстів. "Здавалося, що в цьому просто немає ніякого сенсу, що художня література, це щось абсолютно чуже, і який взагалі сенс в літературі, коли в цьому світі, в якому ми живемо, відбуваються такі страшні речі. Здавалося, що література, та й мистецтво загалом, не такі вже й потрібні, тому що зараз вбивають і катують людей, а література абсолютно безсила", — зазначає в коментарі ресурсу "Свідомі" літературна критикиня Б. Романцова [9]. Однак Ю. Половинчак дотримується цілком протилежної думки: "Значний аспект впливу війни на практики читання — помітне зростання інтересу до української літератури — і класики, і менш відомих авторів, що не

увійшли до канону, але сьогодні виявилися актуальними для перепрочитування. Тут показовими є близько десятка нових (започатковані від 2022 р.) серій української класики від практично всіх найбільших українських видавництв, при чому на принципово новому поліграфічному та часто літературознавчому рівні, а також успішність цих серій" [7, с. 30].

Висновки. Читання є важливою культурною цивілізаційною ознакою людства, що формує емоційно-чуттєву сферу особистості через утвердження позитивних і негативних емоцій. Читання має потужну силу кардинально змінювати читача, і це стосується однаково як рукописної, так і друкованої чи електронної книг, адже зміна носія не впливає на функції та завдання інформації. На відміну від паперової, електронна книга є доступнішою та зручнішою для широкого загалу незалежно від часу й місця читання. У сучасному світі читання передусім розглядають як засіб підвищення інтелекту нації, умову її конкурентоспроможності та показник загального розвитку. Крім того, поширеність читання та його доступність усім верствам населення стали показником гуманності суспільства й держави, відповідності потребам часу. Ускладнення життя людей через расові, вікові, національні, гендерні проблеми змушує дивитися на читання як на засіб формування толерантності, емпатії, розуміння.

Інтернет значно вплинув на культуру читання, що трансформується в уривчасте, побіжне сканування тексту, вихоплення з нього кількох фраз чи речень. Кліповий спосіб читання призводить до втрати вміння вдумуватися, осмислювати, аналізувати, оцінювати й запам'ятовувати інформацію. Пришвидшений і поверховий стиль читання зумовлює спрощення чи навіть примітивізацію текстів. Наслідки хаотичного руху цифровим контентом дедалі більше позначаються на молоді — формується покоління "цифрових аборигенів", котре змінює покоління "цифрових мігрантів". Орієнтуючись на потреби нових генерацій, автори адаптують книги для підлітків, вдаючись до спрощеного викладу, неначе для учнів початкової школи. Більше того, твори відомих світових дитячих авторів змінюють до непізнаваності, скорочують до мінімуму. У перспективі постає загроза того, що люди втратять здатність розуміти великі складні тексти наукової літератури, що потребують часу, роботи мозку, уважності, аналізу. Зміна читацьких орієнтирів призведе й до зміни властивостей літератури та мети читання. Внаслідок розвитку цифрових технологій культура читання з усіма напрацьованими тисячоліттями атрибутами й характеристиками зазнає значних трансформацій, що є передвісником ґрунтовніших метаморфоз людства та його цивілізаційного поступу.

Список бібліографічних посилань

1. Антоник О. Книжкова культура як об'єкт книгознавчого дискурсу і міждисциплінарного діалогу. *Бібліотечний вісник.* 2019. № 1. С. 3—11.
2. Волков Н. В. Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI—XIV веков и их указатель. *Известия ОЛДП*. СПБ, 1897. Т. 123. С. 11—12.
3. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів : Літопис, 2004. 352 с.
4. Михайлова О. Книжкова культура в незалежній Україні. *Стратегічні пріоритети.* 2019. № 2. С. 60—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2019_2_9.
5. Перетц В. Н. О некоторых основных настроениях русской литературы в ее историческом развитии (Вступительная лекция, читанная 18 сентября 1903 года). *Университетские известия*. 1903. № 10. С. 7.
6. Повість врем'яних літ : літопис (за Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ : Рад. письменник, 1990. 558 с.
7. Половинчак Ю. Соціокомунікаційні аспекти української книжкової культури в епоху цифрових та суспільних трансформацій: сучасні тенденції, виклики і перспективи. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* 2024. № 70. С. 26—32.
8. Прокопенко Л. Читання як складова у формуванні культури сучасної молоді. URL: https://www.researchgate.net/publication/334667725.
9. Романцова Б. Як змінилися читацькі звички і як повернутися до читання? *Свідомі*. URL: https://svidomi.in.ua/page/03_07_2022_070338.
10. Сивокінь Г. М. Одвічний діалог (Українська література і її читач від давнини до сьогодні. Київ : Дніпро, 1984, 255 с.
11. Солонська Н. Коло читання в києво-руському суспільстві XI—XII століття: історико-бібліографічний аналіз. *Конференції НБУВ.* URL: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/359.
12. Стрельчук С. І. Місце культури читання в сучасному інформаційному середовищі. *Всеосвіта*. URL: https://vseosvita.ua/library/embed/001esn-2757.doc.html.
13. Тягло К. О. Homo legens, або Людина читаюча: практики читання та інтернет у XXI столітті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: "Філософія. Філософські перипетії".* 2012. № 992. С. 72—75

14. Український інститут книги дослідив читацькі звички українців. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture /2020/12/10/472718_ukrainskiy_institut_knigi_doslidiv.html.
15. Халебський Павло. Україна — земля козаків: подорожній щоденник / упоряд. М. О. Рябий ; післям. В. О. Яворівського. Київ : Ярославів Вал, 2009. 293 с.
16. Хмельовська О. Книго-по-читання. 22.11.2009. *Читомо*. URL: https://archive.chytomo.com/fetysh/knyho-po-chytannya.
17. Хорошковська Т. Сучасний погляд на читацькі вміння та їх вимірювання в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 3. С. 58—61.
18. Шартье Р. Читатель в постоянно меняющемся мире. *Иностранная литература.* 2009. № 7. С. 184—199.
19. История чтения в западном мире от Античности до наших дней / ред.-сост. Г. Кавалло, Р. Шартье; пер. с фр. М. А. Руновой, Н. Н. Зубкова, Т. А. Недашковской. Москва : Фаир, 2008. 544 с.
20. Лісова І. Приватна бібліотека: історико-термінологічний аналіз. *Вісник Книжкової палати. 2*019. № 1. С. 26—29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2019_1_10.
21. Ланцута З. Культура читання : методичні рекомендації. Львів : Малий видавничий центр, 2015. 50 с.

Nataliia Loshchynska,
PhD of Philological Sciences, Docent,
Head of Department of Scientific Formation
of National Abstract Resources
Instytute of Information Technologies,
Vernadsky National Library of Ukraine

The formation of a reading culture in Ukraine: a historical excursion

The subject *of the author's research is the culture of reading in Ukraine, starting from the adoption of Christianity in Kievan Rus and the creation of the first East Slavic alphabet to the present day as a component of the culture of the individual and the culture of the people.* ***Purpose.*** *To briefly outline the history of the formation of reading culture in Ukraine from ancient times to the present; to study the factors that contributed to this; to establish the connection between reading culture in the past and the present, to present the concept of the development of reading activity of the individual based on a technological approach.*

The methodology *is based on the comprehensive use of the principles of historicism, comparativity, general scientific methods of induction and deduction; analytical and synthetic methods of information processing, chronological, system-structural modeling, and methods of social relations helped in the work.*

Scientific novelty. *An interesting scientific task is to consider "Ukrainian reading" in terms of studying the features of reading culture. This concept is considered for the first time in the article as a feature of reading not only by Ukrainians, but specifically in the Ukrainian language. Ukrainian texts are characterized by certain features, which are associated with the conditions of everyday life, state, educational, publishing, library policy, as well as problems relevant to Ukraine, which are reflected in books of different volume, subject, content, and purpose. Therefore, "Ukrainian reading" has a set of features inherent only to it, the historically and mentally formed complex of which distinguishes this type of reading from reading in other countries.*

Conclusions. *From the beginning of the appearance of writing in the Ukrainian territories to our time, three stages of the formation of reading culture can be distinguished: the first covers the 11th — 13th centuries, when the main texts for reading were works of religious literature. The second stage, the 14th — 18th centuries, is associated with the expansion of the themes and genres of books: prose, poetry, drama, educational literature, documents. The reverent attitude towards the written word gives way to critical, free, "defiant" reading. The third stage is taking place before our eyes. It is associated with the possibility of electronic submission of text for reading and the invention of the Internet, which led to the transformation of reading culture in the digital era.*

Keywords: *book; text; reading culture; reading activity; writing; information environmen; social experience*

References

1. Antonyk O. (2019). Knyzhkova kultura yak obyekt knyhoznavchoho dyskursu i mizhdystsyplinarnoho dialohu. *Bibliotechnyy visnyk*, 1, pp. 3—11.
2. Volkov N. V. (1897). Statisticheskiye svedeniya o sokhranivshikhsya drevnerusskikh knigakh XI—XIV vekov i ikh ukazatel. *Izvestiya OLDP*, 123, pp. 11—12.
3. Zubrytska M. (2004). *Homo legens: chytannya yak sotsiokulturnyy fenomen*. Lviv: Litopys.
4. Mykhaylova O. (2019). Knyzhkova kultura v nezalezhniy Ukrayini. *Stratehichni priorytety*, 2, pp. 60—67. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2019_2_9.
5. Perets V. N. (1903). O nekotorykh osnovnykh nastroyeniyakh russkoy literatury v yeye istoricheskom razvitii (Vstupitel'naya lektsiya, chitannaya 18 sentyabrya 1903 goda). *Universitetskiye izvestiya*, 10, p. 7.
6. Yaremenko V. V. (Trans) (1990). *Povist vremyanykh lit: Litopys (za Ipatskym spyskom)*. Kyiv: Rad. pysmennyk.
7. Polovynchak Yu. (2024). Sotsiokomunikatsiyni aspekty ukrayinskoyi knyzhkovoyi kultury v epokhu tsyfrovykh ta suspilnykh transformatsiy: suchasni tendentsiyi, vyklyky i perspektyvy. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo*, 70, pp. 26—32.

8. Prokopenko L. (n. d.). *Chytannya yak skladova u formuvanni kultury suchasnoyi molodi*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/334667725.
9. Romantsova B. (n. d.). Yak zminylysya chytatski zvychky i yak povernutysya do chytannya?. *Svidomi*. Available at: https://svidomi.in.ua/page/03_07_2022_070338.
10. Syvokin H. M. (1984). *Odvichnyy dialoh (Ukrayinska literatura i yiyi chytach vid davnyny do sohodni)*. Kyiv: Dnipro.
11. Solonska N. (n. d.). Kolo chytannya v kyyevo-ruskomu suspilstvi XI—XII stolittya: istoryko-bibliohrafichnyy analiz. *Konferentsii NBUV*. Available at: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/359.
12. Strelchuk S. I. (n. d.). Mistse kultury chytannya v suchasnomu informatsiynomu seredovyshchi. *Vseosvita*. Available at: https://vseosvita.ua/library/embed/001esn-2757.doc.html.
13. Tyahlo K. O. (2012). Homo legens, abo Lyudyna chytayucha: praktyky chytannya ta internet u XXI stolitti. *Visnyk KHNU imeni V. N. Karazina*, 992, pp. 72—75.
14. Ukrayinskyy instytut knyhy doslidyv chytatski zvychky ukrayintsiv. (n. d.). *LB.ua*. Available at: https://lb.ua/culture/2020/12/10/472718_ukrainskiy_institut_knigi_doslidiv.html.
15. Ryabiy M. O. (Comp.) (2009). *Khalebskyy Pavlo. Ukrayina — zemlya kozakiv: podorozhniy shchodennyk*. Kyiv: Yaroslaviv Val.
16. Khmelovska O. (n. d.). Knyho-po-chytannya. 22.11.2009. *Chytomo*. Available at: https://archive.chytomo.com /fetysh/knyho-po-chytannya.
17. Khoroshkovska T. (2008). Suchasnyy pohlyad na chytatski vminnya ta yikh vymiryuvannya v osnovniy shkoli. *Ukrayinska mova i literatura v shkoli*, 3, pp. 58—61.
18. Shart'ye R. (2009). Chitatel' v postoyanno menyayushchemsya mire. *Inostrannaya literature*, 7, pp. 184—199.
19. Cavallo G. & Chartier R. (editors) (2008). *Istoriya chteniya v zapadnom mire ot Antichnosti do nashikh dney*. Moscow: Fayr.
20. Lisova I. (2019). Pryvatna biblioteka: istoryko-terminolohichnyi analiz. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 1, pp. 26—29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2019_1_10.
21. Lantsuta Z. (2015). *Kultura chytannia* : metodychni rekomendatsii. Lviv: Malyi vydavnychyi tsentr.

Надійшла до редакції 15.08.2025

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).10-16
УДК 021.1/.8:303](045)

Оксана Матвієнко,
докторка педагогічних наук,
кандидатка технічних наук, професорка КНУКіМ
oxmix2017@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5772-848X

Михайло Цивін,
кандидат технічних наук, доцент
tsyvin2012@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0312-5805

Екосистемний підхід: виявлення методологічного потенціалу в бібліотечній теорії та практиці

У статті досліджено методологічний потенціал терміна "екосистема" в контексті бібліотечної теорії та практики. Проаналізовано основні підходи до застосування екосистемної моделі в соціогуманітарних та управлінських науках. Зауважено про дискусійність протиставлення системного й екосистемного підходів. Обґрунтовано доцільність перенесення екосистемного підходу на бібліотечну діяльність, з урахуванням її динаміки, мережевої взаємодії й інтеграції в креативне середовище. Запропоновано бачення бібліотеки як відкритої, адаптивної соціокомунікаційної системи. Підсумовано, що застосування екосистемного підходу в бібліотекознавстві відкриває нові горизонти для теоретичного аналізу та практичного переосмислення функцій, ролі й стратегій розвитку бібліотек у сучасному суспільстві.

Ключові слова: *екосистема; бібліотека; екосистемний підхід; бібліотечна діяльність; соціокомунікаційна система; креативні індустрії; інформаційне середовище; стратегічний розвиток*

Постановка проблеми. Використання терміна "екосистема" в різних галузях соціально-економічної сфери спонукає до виявлення його сутності й методологічного потенціалу в бібліотечній теорії та практиці. Як зазначає Е. Келлі, директор із маркетингу міжнародної корпорації Deloitte у сфері аудиторських і консалтингових послуг, "через різноманітне використання цього терміна може виникнути спокуса відкинути "екосистему" як чергове модне управлінське слово в дедалі більш перенасиченому жаргоном бізнес-лексиконі. Звичайно, цей термін досі не має

© Матвієнко О., Цивін М., 2026